

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра культурології

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

на тему: ««Ретроманія» як тенденція сучасної вестиментарної культури»

««Retromania» as a trend of modern vestimentary culture»

Виконала: студентка денної форми навчання
спеціальності 034 «Культурологія»

Єргієва Анна Кирилівна

Керівник к.філос.н., доц. Білянська О.Ю. _____

Рецензент к.філос.н., доц. Сумченко І.В.

Рекомендовано до захисту:
протокол засідання кафедри
№ ____ від _____ 2020 р.

Завідувач кафедри

_____ Соболевська О.К.

Захищено на засіданні ЕК № 3
протокол № ____ від _____ 2020 р.

Оцінка _____ / _____ / _____

(за національною шкалою/шкалою ECTS/ бали)

Голова ЕК

_____ Соболевська О.К.

ПЛАН:

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНА МОДИ.....	7
1.1. Культурологічні підходи до вивчення моди.....	7
1.2. Постмодерністські концепції моди.....	17
1.3. Вестиментарна мода як соціокультурне явище в контексті су- часної «культури споживання».....	26
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВЕСТИМЕНТАРНОЇ МОДИ В УМО- ВАХ ТЕНДЕНЦІЇ РЕТРОМАНІЇ.....	33
2.1. Вестиментарний код як семіотичний вимір моди.....	33
2.2. Сучасний костюм як результат концептуалізму в моді.....	43
2.3. «Ретроманія» як основна тенденція сучасної моди.....	50
ОСНОВНІ ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	61

ВСТУП

Актуальність дослідження. В першу чергу актуальність дослідження пов'язана з тим, що сьогодні соціокультурні трансформації перетворили відносини, які існують між індивідом і продуктами його творчої діяльності. Ці продукти стають самодостатніми і розширюють саму культуру, яка вбирає в себе все більше феноменів. Мода сьогодні так само стала сприйматися як феномен культури.

Актуальність кваліфікаційного дослідження обумовлена не тільки положенням самої культури, а й розвитком культурології як дисципліни. Специфікою культурології є те, що вона синтезує різні феномени, і в тому числі моду, як унікальні і неповторні системні елементи культури. У той же час культурологічні дисципліни, досліджуючи культурну базу людського існування, найчастіше, включають моду в систему масової культури. Тому є досить актуальною спроба розгляду моди як інструмента, за допомогою якого виробляються норми, аксіологічні базиси культури, які впливають на формування особливого типу людини, назовемо її «людина модна». При цьому дане дослідження присвячене саме вестиментарній моді, тобто моді костюмній, якій не приділяється належної уваги в наукових дослідженнях.

Посилення взаємодії по вектору «людина-мода», потребує осмислення феномена моди, як в онтологічному, так і в гносеологічному аспектах. Феномен моди впливає на людську свідомість шляхом контролю людських дій через стереотипи поведінки. Тому дослідження феномена моди отримує безумовну не тільки теоретичну, а й практичну значимість, тому що переносить інформаційне поле культури в суб'єктивний план.

У ситуації активного зростання обсягів інформації, в умовах мінливої сучасної культури гострим стає питання особистого вибору людини в області новацій, які виникають в результаті роботи, феномена моди. Особливо ця проблема загострюється в сучасному суспільстві масового споживання, у ро-

звіткою якою мода вносить істотний внесок, таким чином, маніпулюючи свідомістю індивіда.

Вивчення ретроспективи в вестиментарній моді, обумовлено тим, що вона має циклічний характер і свідчить про спробу дизайнерів укоренити костюм, прив'язати його до традицій. Це свідчить про те, що сучасна людина схильна до ностальгічних переживань, а в минулих поколіннях шукається опора, яка зможе захистити сучасну людину від швидкої і лякаючої трансформації сучасної культури. Таким чином, актуальність дослідження «ретроманії» в вестиментарній моді, обумовлюється саме необхідністю вивчення стану сучасної культури, через ставлення до костюма, зміну його естетики, дослідження його найбільш виразних і поширених форм. Костюм в цьому відношенні виступає маркером загального стану, не менш важливим ніж література, наука або технічний прогрес.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Варто відзначити, що робіт, присвячених феномену костюмної моди безліч, але при цьому виявляються концептуальні розбіжності в його розумінні різними авторами. До антропологічного підходу відносяться роботи О. Вайнштейна [9]. До соціологічного підходу відносяться роботи М. Барнарда [56] і К. Ленг [38]. До соціально-психологічного підходу відносяться роботи Е. Харлок [52], А. Макроббі [40], М. Маккензі [39] Ч. Кінг [30]. Корисними виявляються і роботи з історії і філософії моди авторів Г. Зіммеля [21], В. Зомбарта [22], В. Ільїна [24], Г. Спенсера [48], Л. Свендсена [46], Р. Б. Фишмана [51].

Найбільш цінні дослідження в рамках семіотичного тлумачення костюма і вестиментарного коду належать Ролану Барту [2, 3]. Так само важливі семіотичні дослідження культури А. Баумгартеном [4], Ж. Бодрійяром [7], Г. Земпером [20], М.А. Коськовим [33, 34], Ю. Е Музалевским [33], А.Ф. Лосєвим [37], Л. Чортовим [53], Ю. Шевченко [54].

Ретроспектива в тенденціях костюма і феномен «ретроманії» було досліджено в роботах Р. Абдулаєвої [1], А. Васильєва [10], М.І. Галітбаровой [13], І.Ф. Муріан [41].

Мета дослідження - виявити особливості сучасної вестиментарної моди і її циклічних тенденцій, які призводять до виникнення феномена костюмної «ретроманії» в культурі.

Виходячи з мети дипломного дослідження, автор ставить перед собою ряд **наступних завдань**:

- Проаналізувати основні культурологічні підходи до вивчення моди;
- Розглянути специфіку постмодерністських концепцій моди як найбільш наближених до сучасних реалій культури;
- Виявити особливості вестиментарної моди як соціокультурного явища в контексті сучасної «культури споживання»;
- Розглянути вестиментарний код як семіотичний вимір моди;
- Проаналізувати особливості сучасного костюма, як результату концептуалізму в моді;
- Проаналізувати і дати оцінку «ретроманії» як основній тенденції сучасної моди.

Об'єкт дослідження: феномен вестиментарної (костюмної) моди, відображений в сучасних теоретичних розробках, з урахуванням її історичного розвитку та сучасного стану.

Предмет дослідження: ретроспективні цикли в тенденціях розвитку феномену сучасної вестиментарної моди.

Методи дослідження: Домінуючим методом в дипломній роботі був обраний системний підхід, який в результаті інтерпретації моди дозволяє виявити її цілісність як феномена.

По відношенню до даного дослідження був застосований комплексний філософсько-культурологічний підхід, який може дати можливість провести цілісний аналіз досліджуваного предметного поля і знайти безліч зв'язків, які об'єднують феномен «ретроманії» в костюмній моді з численними явищами сучасного соціокультурного простору. Комплексний підхід так само дозволив визначити положення і функції костюма, які він виконує по відношенню до сучасного суспільства.

Для вирішення поставлених завдань в роботі використані загальнонаукові і конкретно-культурологічні методи. До філософських відносяться узагальнення, аналіз і синтез. Процес осмислення невербальних форм культури передбачає використання культурологічного підходу. Порівняння ж класичного і сучасного становища костюмної моди вимагає використання порівняльно-історичного методу.

Структура роботи. Відповідно до мети і завдань дослідження, а також вимогам, які пред'являються до написання кваліфікаційних робіт, дипломна робота складається з вступу, двох розділів (6 підрозділів), основних висновків і списку джерел та літератури.

ОСНОВНІ ВИСНОВКИ

Відповідно до завдань дослідження були отримані наступні висновки:

1. Проаналізувавши класичні теорії моди, ґрунтуючись на матеріалах досліджень соціології, антропології, економіки та культурології, було виявлено, що дослідження моди або одягу проводилися в рамках історії мистецтва з використанням її ж методів аналізу, які приділяли особливу увагу деталям. За аналогією з вивченням живопису, кераміки і предметів інтер'єру, велика частина досліджень моди була присвячена точним датуванням костюма, в деяких випадках - визначення «авторства», аналізу самого процесу виготовлення конкретного предмета гардероба, що в цілому, безсумнівно, дуже значимо для науки. У більшості проведених досліджень одиницею аналізу є одяг або костюм, жоден учений не проводить чіткої межі між модою і одягом, не визначає критеріїв їх взаємного впливу. Проаналізувавши модну теорію «просування по горизонталі» або теорію масового ринку Ч. Кінга, було виявлено що теорія Ч. Кінга особливо цікава тим, що не визнає чільної позиції законодавців моди - модних будинків і модельєрів, і передбачає інноваційні можливості в усіх соціальних групах. Особливо яскраво це простежується на прикладі субкультур - їх мода, частіше за все, не підкоряється основним модним тенденціям і формується навколо культової особистості - співака, актора, мислителя, громадського діяча. Проаналізувавши теорії «колективного вибору» К. Ленг і Г. Ленг, автор прийшов до висновку, що головний компонент колективного вибору - це анонімна група. Анонімна група - це якась загальна колективна думка, відправну точку формування якої фактично неможливо виявити, з динаміки її поширення. Думка анонімної групи виявляється найбільш авторитетною у виборі модної тенденції, при цьому вона ніким не озвучується.

2. Проаналізувавши теорію моди Г. Блумер, автор виявив, що її суть

зводиться до того, що споживачі моди визначають модні стилі ще на етапі появи фотографій в журналах. Те, що зовсім не подобається основному споживачу, економічно не вигідно випускати на прилавки магазинів. Тому на відміну від багатьох культурних феноменів, мода підпорядковується середньому представнику культури. Варто зауважити, що представників теорії колективного вибору критикують за недостатню розробленість самої структури колективного вибору, формування смаку соціальної груп і в цілому за невідзначеність. Проаналізувавши теорію «витоку вгору» Дж. Філда, автор зробив висновок, що ця теорія, максимально цікава саме можливостями руху вгору, а не навпаки. Але знову ж таки можемо спостерігати ефект верховенства споживачів - те, що ставало популярним, серед чималої групи, без винятків буде прийнято високими будинками. Цікаво, що, приймаючи течії і починаючи їх тиражувати в рамках високої моди, вона видає колективну творчість, за власне відкриття. З іншого боку, в цьому процесі субкультури втрачають свою унікальність, так як мода поширює їх унікальні тенденції в максимально широкому діапазоні.

3. Розглядаючи вестиментарну моду як соціокультурне явище в контексті сучасної «культури споживання» автор дійшов висновку, що до XVI століття в Європі соціальна мобільність характеризувалася як мінімальна, а соціальна роль і статус людини були жорстко закріплені, часто - в законах і завжди - в звичаях. Відповідно, в суспільстві мода з'явитися не могла. Але сучасна культура споживання, що реалізується в рамках глобалізації - прийнятний плацдарм для розвитку моди. **Отже, ми прийшли до висновку, що всі дослідники, які вважають, що мода з'явилася одночасно з модернізмом в період розвитку промислового капіталізму.** Новизна, що є суттю моди, - типова характеристика модернізму і постмодернізму. Всі дослідники, які вивчають модернізм або постмодернізм, сходяться в одному: предметом дослідження є не одяг, а мода. Одні і ті ж характеристики моди використовуються і при аналізі модернізму, і при аналізі постмодернізму.

4. Розглядаючи вестиментарний код як семіотичний вимір моди автор

прийшов до висновку, що процес тлумачення вестиментарного коду як невербальної системи комунікації досить складний, з огляду на те, що цей код складається з декількох шарів. Перший етап інтерпретації включає в себе оцінку чисто візуальних форм: співвідношення пропорцій, кольорів, фактур, фігури костюма. Це поверхнева інтерпретація. На другому рівні тлумачення лежить прочитання закладених в костюмі культурних смислів і контексту. Однак цей етап повністю обумовлений рівнем інтелекту і культурного багажу людини, яка сприймає костюм. На третьому етапі відбувається тлумачення художньої організації костюма - його емоційного забарвлення, естетичних характеристик. І тільки на останньому етапі, відбувається оцінка особистісних особливостей людини, яка цей костюм обрала. Це неможливо в рамках подіуму, але максимально ефективно і значимо в рамках особистої комунікації. Такий багат шаровий код сучасного костюма, демонструє, що практика створення одягу еволюціонувала разом з культурою, яка задавала напрям розвитку для практики костюма. Цей напрямок сьогодні пов'язаний зі збільшенням особистої свободи і посиленням значення самореалізації, що ускладнює як створення, так і розуміння коду костюма. Ускладнення костюма і циклічні процеси всередині вестиментарної моди, ставлять перед дослідниками все нові, поки не дозволені завдання, що потребує створення додаткових міждисциплінарних досліджень.

5. Розглянувши концептуалізм в сучасній моді: практики проектування і сучасний костюм автор прийшов до висновку, що на початку XXI ст., одяг стає семантично наповненим об'єктом культури, який відображає індивідуальні особливості людини. Безумовно, в моделюванні одягу проявляється перенесення акценту на його концепцію, візуальне сприйняття і інтелектуальне осмислення. Одяг дає сучасній людині можливість самовираження і формування власного неповторного образу. Удосконалення технологічної бази сприяє створенню концептуального костюма в масовому виробництві. Нові технологічні можливості дозволяють втілювати концептуальні ідеї в дизайн костюма і створювати одяг, наділений особливою художньою ідеєю і змісто-

вною інформацією. А це робить концептуальний напрямок в дизайні костюма одним з найперспективніших феноменів проектної культури нового століття.

6. Проаналізувавши «ретроманію» як основну тенденцію сучасної моди, автор дав їй таку оцінку: «ретроманія» в костюмі пояснюється саме тим, що для більшості сучасних людей, динаміка сучасного світу здається зайвою, і вони відчують необхідність піти в більш зрозумілу і надійну реальність. Однак сучасність не перша ретроспективна епоха в костюмній моді. Модні цикли не являють собою абсолютну кальку розвитку суспільства, але їх можна прочитати як симптом динаміки процесів, що йдуть в культурі. На відміну від попередніх етапів сучасна культура і мода розвиваються нелінійно, що робить модні цикли накладаючимися один на одного, пересічними в часі і просторі. Звернення до ретроспективи в моді, обумовлено динамікою культурних процесів і пов'язане одночасно з консерватизмом, який не сприймає новаторства, і з ностальгічними переживаннями, коли все що оточувало людину в юності, здається більш естетично прекрасним і функціональним, ніж в сучасності. Але, так чи інакше, ретроспектива в моді - це показник ескапічних настроїв в суспільстві, коли в корінні знаходять заспокоєння.

Завдяки дослідженням тенденцій та естетичних напрямів, що виявляються в розвитку моди, можна зробити висновок, що ретроманія дійсно є важливою тенденцією сучасної моди. Про це свідчать не тільки останні колекції будинків моди та різноманітних брендів, які формують тенденції та моду сьогодення, але навіть настрої суспільства та культурні процеси та явища.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Абдулаева Р. Винтаж // Оффисьель. – 2003. – №5. – С. 186-189.
2. Барт Р. Система Моды. Статьи по семиотике культуры // пер. с фр., вступ. ст. и сост. С. Н. Зенкина. — М.: Издательство им. Сабашниковых, 2003.
3. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика/ Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. — М.: Прогресс, 1989. — 616 с.
4. Баумгартен А. Эстетика // История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли: в 5 т. Т. 2. — М.: Искусство, 1964. — 835 с.
5. Белл Д. Социальные рамки информационного общества /пер. В. Иноземцев // Новая технократическая волна на Западе. — Москва: Прогресс, 1986. — С. 330—342.
6. Блумер Г. Мода: от классовой дифференциации к коллективному отбору / пер. М.И. Бах // Социология потребления. 2001. –№ 3. – С.262-291.
7. Бодрийяр Ж. Мода, или Феерия кода /пер. К. Л. Крамов // Символический обмен и смерть. - М.: Проспект, - 2000 – С. 95-134.
8. Большой латинско-русский словарь. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://linguaeterna.com/vocabula/>
9. Вайнштейн О. Одежда как смысл: идеологемы современной моды (о социалистическом стиле) / О. Вайнштейн // Иностранная литература. – 1993.-№7.– С. 224-232.
- 10.Васильев А. А. Мода на бабушкины платья [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://justlady.ru>
- 11.Гадамер Х. Г. Истина и метод: основы философской герменевтики. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000015/index.shtml>
- 12.Гадамер Х. Г. Что есть истина? [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000040/index.shtml>

13. Галитбарова М.И. Мода как феномен культуры / автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. культурологии: специальность 24.00.01 «Теория и история культуры» / М.И. Галитбарова. – Челябинск: 2004. – 22 с.
14. Гегель Г.Ф. Эстетика: В 4 т., / под ред М.Б. Митина. - М.: Мысль, - Т3. – 1973 – 457 с.
15. Готье Т. Мода как искусство./пер. А. Г. Байнурина// Иностранная литература, 2000. – № 3. – С. 307-312.
16. Гофман А.Б. Мода и обычай /А.Б. Гофман // Рубеж: альманах социальных исследований. 1992. Вып. 3. - С. 123-142.
17. Дебор Г. Общество спектакля. / Пер. с фр. М. Якубович - М.: Логос, 2000. - 184 с.
18. Долгин А. Информационная экономика индустрий моды./А.Долгин // Критическая масса. 2006. - № 2. – С. 18-30.
19. Ермилова Д.Ю. История домов моды: учеб. пос. для высш. учеб. завед./ Д.Ю. Ермилова; ред. Е.В. Слюсарь. -М.: Академия, 2003. - 288 с.
20. Земпер Г. Практическая эстетика / Пер. В. Г. Калиша. — М.: Искусство, 1970. — 320 с.
21. Зиммель Г. Психология моды / Г. Зиммель // Научное обозрение. -1901. - №1. - С. 45-53.
22. Зомбарт В. Народное хозяйство и мода/ В. Зомбарт. СПб., 1904. - 28 с.
23. Иконы стиля: История моды XX века/ под ред. Г. Буксбаум. — Спб.: Амфора, 2009. — 191 с.
24. Ильин В. П. Мода как социальная норма / В. П. Ильин // Социология потребления. СПб., 2001. - С. 25-39.
25. Ильинский М. М. Её Величество Мода /М.М. Ильинский Смоленск: Русич, 1997. – 280 с.
26. История моды с XVIII по XX век. Коллекция Института костюма Киото. — М.: АртРодник, 2003. — 735 с.
27. Кавамура Ю. Введение в модные исследования /пер. Ю. Н. Горбылева. –СПб.: Алатея, 2005 – 177 с.

- 28.Каган М. С. Морфология искусства/ М. С. Каган. — М.: Искусство, 1972. — 440 с.
- 29.Килошенко М.И. Психология моды: теоретический и прикладной аспекты / М.И. Килошенко. СПб.: СПГУТ, 2001. – 192 с.
- 30.Кинг Ч. Мода Утверждение: опровержение теории "просачивания"/ пер. Н. В. Чуприна // Сосис. 1995. – №10. – С. 108-125.
- 31.Козлова Е. Э. Винтаж как один из основных векторов развития идей и стилей в искусстве и практике моды XXI в: дис. ... канд. искусствоведения: 17.00.04 / Козлова Екатерина Эдуардовна.– Санкт-Петербург, 2010.– 210 с.
- 32.Копчик В. А., Рыжов В. П., Петров В. М. Этюды по теории искусства: Диалог естественных и гуманитарных наук. – М.: ОГИ, 2004. — 362 с.
- 33.Коськов М. А., Музалевская Ю. Е. Костюм. Основы теории: монография/ М. Коськов, Ю Музалевская .— СПб.: ЛГУ им. Пушкина, 2011. — 223 с.
- 34.Коськов М. Предметный мир культуры/ М. Коськов. — СПб: СПбГУ, 2004. — 344 с.
- 35.Крёбер А. Стиль и цивилизация / А. Крёбер // Типология культуры. - 1989.– №5. – С. 225-245.
- 36.Липовецки Ж. Эра пустоты: эссе о современном индивидуализме /пер. К. Д. Анисимова.-СПб.: Алатея, 2001 – 312с.
Долгин А. Информационная экономика индустрий моды. /А. Долгин // Критическая масса. 2006. - № 2 – С. 102-118.
- 37.Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура/ А. Ф. Лосев. — М.: Политиздат, 1991.— 525 с.
- 38.Лэнг К. Социальная динамика/пер. А.В. Васильева. – М.: Юристъ, 1996. – 412с.
- 39.Маккензи М. Мода. Путеводитель по стилям /пер. Р.В. Юсупова. — М.: КладезьБукс, 2010. — 160 с.

- 40.Макробби А. Постмодернизм и Массовая культура / пер.Н.М.Даниловской, – М.: Добросвег, 2000. –386 с.
- 41.Муриан И. Ф. Цикличность как одна из форм осознания реальных процессов в культуре и искусстве // Циклические ритмы в истории, культуре, искусстве. – М.: Наука, 2004. – С. 214-221.
- 42.Найстром П. Экономика моды /пер. Н. В. Чуприна –М.: Аспект Пресс, 2001. – 432 с.
- 43.ПаломоЛовински Н. Мода и модельерды /пер. П.А. Симонова — М.: АРТРодник, 2011. —192 с.
- 44.Робинсон Д. Экономика моды Спрос / пер. Н. Д. Усманова // Ежеквартальный журнал экономики, 1998. – №3. – С. 376-398.
- 45.Роуч-Хиггинс М. Е., Ейчер Дж. Мода феномен эстетический / пер. В. И. Толстых // Декоративное искусство. - 2004. -№ 7. - С. 26-28.
- 46.Свендсен Л. Философия моды /пер. Л. М. Михайлова— М.: ПрогрессТрадиция,2007. — 256 с.
- 47.Силинг Ш. Мода. 150 лет. Кутюрье. Дизайнеры. Марк./пер. А.Н. Грозная — М.: 2011. — 512 с.
- 48.Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские /пер. Л.Ф.Пантелеев- М.: Современный литератор, 1999. - 1406 с.
- 49.Уильямс Р. Исследовательская и политическая программа культурных исследований / пер. В. А. Куренной // Философско-литературный журнал «Логос». — 2012. — № 1. — С. 14-79.
- 50.Филд Дж. Феномен меняющегося статуса - направленная вверх диффузия инноваций /пер. В.И.Устинова // Вопросы эстетики. 2007. – № 13 – С. 45-52
- 51.Фишман Р. Б. Мода как социальное явление /Р.Б. Фишман: Автореф., дис. на соиск. учён, степени канд. фил. наук.: специальность 09.0013. - Свердловск, 1990. – 29 с.
- 52.Харлок Е.Б. Психология платья: Анализ моды и ее мотивов / пер. Н. В. Чуприна. – Киев: Издательство КНУТД, 2014. –367 с.

- 53.Чертов Л. Ф. О семиотике предметных форм. – Предметные формы в системе культуры/ред. проф. М. А. Коськова – СПб: ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2016. – 320 с.
- 54.Шевченко Ю. А. Вестиментарная индустрия моды в социокультурном пространстве современности // Научный потенциал регионов на службу модернизации: межвузовский сборник научных статей – Астрахань: АИСИ. – №6. –2013.
- 55.Янг А. Б. Социальные аспекты моды: Мода и цивилизация / пер. Н. Топалов. М.: ИСАМ, 2001. - 95 с.
- 56.Barnard M. Fashion as Communication / M. Barnard. – London: Routledge, 1996. – 209 p.
- 57.Horn M.J. The second skin: An Interdisciplinary Study of Clothing / M.J. Horn, L. Gruel. – Boston: Houghton Mifflin Co, 1968. – 341 p.